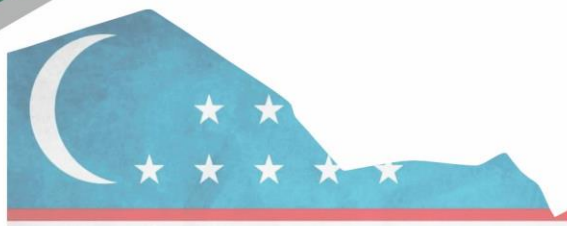

**5–6-MAY
2023**

**TOSHKENT,
O‘ZBEKISTON**

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR: INNOVATSION G‘OYALAR
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI”**

III XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

IMV
IQTISODIYOT VA MOLLIYA VAZIRLIGI

IMRS
Institute for Macroeconomic
and Regional Studies

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR:
INNOVATSION G‘OYALAR VA RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI”**

**III
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

I QISM

- 1. BOBURSHUNOSLIK VA GEOGRAFIYA**
- 2. TABIIY GEOGRAFIYA, ATROF-MUHITNI MUHOFAZA
QILISH VA TABIIY RESURLARDAN OQILONA
FOYDALANISH**
- 3. IQTISODIY VA IJTIMOYIY GEOGRAFIYA**

Toshkent – 2023

ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯ ТАРИХИГА ОИД МУЛОҲАЗАЛАР (XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИ МИСОЛИДА)

Тошов Худойназар Рамазонович

г.ф.н., доцент

Бухоро давлат университети

Эргашева Мавжуда Комилжоновна

г.ф.ф.д. (PhD)

Бухоро давлат университети

***Аннотация:** мақола XX асрнинг биринчи ярмида табиий географиянинг объекти, предмети, вазифалари аниқлик киритилиши масалаларига бағишланган.*

***Калим сўзлар:** табиий география, илмий табиий география, объект, предмет, Ернинг ташиқи қобиги, табиий комплекси, ландшафт, эпигенема, эпиморфа.*

REFLECTIONS ON THE HISTORY OF PHYSICAL GEOGRAPHY (ON THE EXAMPLE OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

Toshov Khudoynazar

Ergasheva Mavjuda

***Annotation:** following article deals with the clarification of the object, subject, and tasks of natural geography in the first half of the 20 th century.*

***Key words:** natural geography, scientific natural geography, object, subject, Earth's outer shell, natural complex, landscape, epigenema, epimorpha.*

Маълумки, кўпгина адабиётларда табиий география тарихида XX аср айниқса, унинг биринчи ярми сезиларли из қолдирганлиги таъкидланган. Бу асрда табиий географиянинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатган асарлар яратилган ва илмий ғоялар ишлаб чиқилган. Бугун “Янги илмий табиий география”нинг шаклланишига пойдевор бўлган дейиш мумкин [3]. Уларда биринчидан, Россияда табиий географияга оид нашр қилинган иккита ўқув қўлланма эътиборли бўлганлиги кўрсатиб ўтилган эди. Бунга биринчи А.Н.Красновнинг “Лекции по физической географии” номли ўқув қўлланмасининг учинчи нашри бўлса, иккинчиси, П.И.Броуновнинг “Курс физической географии” номли асаридир. Мазкур асарлар табиий география фанининг тарихида янги бир даврни бошлаб берганлиги эътироф этилмоқда. Чунончи, шу пайтдан бошлаб табиий географиянинг объекти тўғрисида иккита оқим шакллана бошлади.

Биринчи оқим бўйича табиий география табиий комплексларни ёки ландшафтларни ўрганиши керак эди. Бу оқимнинг бошланишида А.Н.Краснов, Г.Н.Высоцкий, Г.Ф.Морозов каби Доқучаев илмий мактаби намоёндалари, немис географлари З.Пассарге, Ф.Рихтгофен ва атоқли рус географи Л.С.Бергнинг асарлари ҳал қилувчи роль ўйнади. Натижада ландшафт ҳақида таълимот юзага келди ва аста-секин ландшафтшуносликка оид асосий тушунчаларни шаклланиши жадаллашди.

Табиий географиянинг фан сифатида шаклланиши ва бу фаннинг ўзига хос ўрганиш объекти ҳақидаги тушунчани аниқлаштирилиб боришида, яъни иккинчи оқимнинг юзага келишида ҳам Гумбольдт ва Доқучаев асаларида илгари сурилган ғоялар илмий асос бўлди.

Чунончи, борлиқнинг бир бутунлиги, Ер қобикларини ҳосил қилувчи атмосфера, гидросфера, литосфера ва биосфера каби табиий жисмларнинг ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро таъсирлари мавжудлиги ғоялари, пировардида П.И.Броунов томонидан “Ернинг ташқи қобиғи”ни табиий географиянинг объекти сифатида эълон қилинишига олиб келди. Олимнинг табиий географияни объекти ва вазифалари ҳақида айтганлари қуйидагилардан иборат эди.

“Табиий география Ернинг ҳозирги қиёфасини, бошқачароқ қилиб айтганда, Ернинг органик ҳаёт майдони бўлган ташқи қобиғини ва унда рўй берадиган ҳодисаларни ўрганади ... Ернинг ташқи қобиғи бир нечта концентрик сфера – қобиклардан, яъни қаттиқ ёки литосферадан, суюқ ёки гидросферадан ва газсимон ёки атмосферадан ва яна қўшимча биосферадан ташкил топган. Бу барча қобикларнинг ҳар бири бошқасига сезиларли даражада кириб боради ва ўзининг ўзаро таъсирлари билан Ернинг ташқи қобиғини ҳосил қилгани каби, Ердаги ҳодисаларнинг барчасини ҳам келтириб чиқаради. Бу ўзаро таъсирларни ўрганиш ... табиий географиянинг энг муҳим вазифаларидан бирини ташкил қилади. Бу мазкур фанни мустақил қилади ва геология, гидрология, метеорология каби турдош фанлардан фарклантиради”. Бундан ташқари, П.И.Броунов табиий география – табиатшуносликнинг асосий предметларидан бири эканлигини ҳам айтиб ўтганди [2; 1-2 б.]. Броунов ўзининг ушбу жумлалари билан Докучаев айтган, аммо номи номаълум бўлган янги фан айнан табиий география эканлигини биринчи бўлиб англаганлигини кўрсата билди.

Иккинчи оқим геоботаник олим Роберт Иванович Аболиннинг (1914) ботқоқликларни генетик таснифлашга оид асарида ўз аксини топган кўринади [1]. Ушбу асарда куруклик юзаси қалин ер пўстидан иборат бўлиб, бир қатор ўзига хос (рельеф, грунтлар, тупроқлар, ўсимликлар каби) компонентлардан, яъни муаллиф терминологиясида “эпигенлар”дан ташкил топган. Улар шунчалик ўзаро бирикишиб ва шунчалик бир – бирига таъсир этадики, бунда барча эпигенлар биргаликда бир бутун ва мураккаб комплекс ҳосилани ташкил қилади.

Аболиннинг мазкур асарида айtilган эпигенема, эпиморфа каби ўзига хос терминларни ҳисобга олмаганда, унда билдирилган асосий ғоя А.Н.Красновнинг географик комплекслар ғоясига ёки Л.С.Бергнинг ландшафт ғоясига жуда яқин эканлигини пайқаб олиш қийин эмас. Ушбу олимларнинг ҳар бири ўз ҳолича бундай бир-бирига яқин, бирини иккинчиси тўлдириши мумкин бўлган тасаввурларга келишларининг асосий сабабларидан бири, фикримизча уларнинг Докучаев ғояларини ривожлантириб, унинг табиий-тарихий методига асосланган йўналишда тадқиқот олиб борганликларида эди.

Хулоса қилиб қуйидагиларни кўрсатиш ўринлидир.

XX асрнинг биринчи ярми Ер юзидаги жисмлар ва ҳодисалар ўртасидаги ҳар томонлама ва чуқур алоқадорликлар ҳамда бу Ер юзасининг ниҳоятда ўзига хослиги ҳақида умумий тасаввурлар пайдо бўлган бўлсада (масалан, В.В.Докучаев ва сафдошлари асарларида) табиий географиянинг объекти ва предмети тўғрисида аниқ бир тўхтамга келинмаган. Жумладан, бу Ер юзасига гидросферадан ташқари литосфера ва атмосферанинг қайси қисмлари кириши ҳам тугал аниқланмаган эди. Маълумки, Табиий географияда эса бу нарсалар, айниқса объект ва предмет масаласи анча кеч, XX асрнинг ўрталарига яқинлашиб қолганда ойдинлашди.

Илмий табиий географиянинг шаклланишида бу давр замин яратди, дейиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Аболин Р.И. Опыт генеологической классификации болот. Болотоведение, № 3, 1914.
2. Броунов П.И. Курс физической географии. СПб., 1910.
3. Тошов Х.Р. Табиий география: тарихи ва баъзи назарий масалалари. Бухоро. 2021.

22. **Аббосов Субхон Бурхонович Жанизакова Гулшода Муродовна**
О ПРИРОДНЫХ РЕСУРСАХ ГОРНЫХ И ПРЕДГОРНЫХ
РАВНИННЫХ ЛАНДШАФТОВ МАЛЬГУЗАРСКОГО ХРЕБТА 110
23. **Батиров Хидир Файзиевич, Пардаев Бурхон Ахмадович, Ашурмахматов Сарвар Исроилович**
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФЕРМЕРСКОГО ПОЛЯ В УСЛОВИЯХ
ОРОШЕНИЯ 115
24. **Avezova Aziza Maqsud qizi**
QORAKO'L TUMANIDAGI TABIIY GEOGRAFIK TERMINLAR ASOSIDA
SHAKLLANGAN GIDRONIMLAR 118
25. **Zayniddinova Malika Shuxrat qizi**
KARMANA TUMANIGA UMUMIY GEOGRAFIK TAVSIF 121
26. **Тошов Худойназар Рамазонович Эргашева Мавжуда Комилжоновна**
ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯ ТАРИХИГА ОИД МУЛОҲАЗАЛАР
(XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИ МИСОЛИДА) 123
27. **Эгамбердиева Юлдуз Хамрокул кизи**
АТМОСФЕРА СУВ БУҒИДАН ЧУЧУК СУВНИНГ МУҚОБИЛ МАНБАИ
СИФАТИДА ФОЙДАЛАНИШНИНГ САБАБЛАРИ 125
28. **Хайитмуродов Алиjon Olimjon o'g'li**
TOSHKENT SHAHRIDA YO'G'INGARCHILIK VAQTLARIDA TOSHQIN
VUJUDGA KELISHI MUMKIN BO'LGAN HUDUDLARNI ANIQLASH 128
29. **Mingaliyev Ravshan Olim o'g'li**
UZUN TUMANI YER FONDINING TARKIBI VA YER RESURSLARIDAN
FOYDALANISH 132
30. **Ismatova Nilufar Ravshan qizi Turobov Doniyor Shovqi o'g'li**
URBANIZATSIYALASHGAN HUDUDLARDAGI GEOEKOLOGIK
MUAMMOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH MASALALARI (JOMBOY
SHAHRI MISOLIDA) 136
31. **Авезов Мухриддин Мақсуд ўғли Мухаммадова Азиза Искандар кизи**
ҒИЖДУВОН ТУМАНИДАГИ «РАБОТ» КОМПОНЕНТЛИ
ОЙКОНИМЛАРНИНГ ЭТИМОЛОГИЯСИ 139
32. **Азимова Д.А.**
ГИДРОЛОГИК ТАБИАТ ЁДГОРЛИКЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ 143
33. **Mustofoyev Tohir Erkinovich Mavlonov Hayotjon Tohirovich**
МАҲАЛЛИЙ ШАМОЛЛАР ВА ULARNING ATROF MUHITGA TA'SIRI
("AFG'ON" SHAMOLI MISOLIDA) 146
34. **Oxunjonova Dildora Komiljon qizi**
ТАБИАТ КОМПОНЕНТЛАРИГА КОН ИШНИНГ ТА'SIRI 150

III BO'LIM

IQTISODIY VA IJTIMOIIY GEOGRAFIYA

1. **O'lmasova Muxlisa Dilshodbek qizi**
TURIZMNING MAMLAKAT IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTIDA
TUTGAN O'RNI 153
2. **Салохитдинова Севар Саидаминовна,**
Уврайимов Суннатилла Тилабой ўғли